

ΣΧΟΛΙΑ ΕΙΣ ΑΝΑΞΙΜΑΝΔΡΟΝ, ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΝ ΚΑΙ ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΝ

I. Εἰς Ἀναξίμανδρον

Ἐν τῇ μελέτῃ ταύτῃ θὰ ἤθελον νὰ παρατηρήσω τινά, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς σκέψεις τοῦ Nietzsche διὰ τὸν ὄρον «ἄπειρον» τοῦ Ἀναξιμάνδρου. Ὁ Nietzsche ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ *Die Philosophie im tragischen Zeitalter der Griechen*, σ. 22 (ἔκδ. Kröners Taschenausgabe, τόμος 42ος, Λειψία 1925) ἀναφέρεται εἰς τὰς «Περὶ ποιότητων» ἐννοίας μεταξὺ Θαλοῦ καὶ Ἀναξιμάνδρου.

Ὁ Ἀναξίμανδρος κατὰ τὸν Nietzsche ἀποφεύγει νὰ προσδώσῃ ποιότητά τινα εἰς τὴν κοσμογόνον αὐτοῦ Ἀρχήν, ἐκ φόβου μήπως αὕτη ἤθελεν ἀλλοιωθῇ καὶ ἐπομένως ἀπολέσῃ τὸν χαρακτηρισμὸν αὐτῆς ὡς «ἀγεννήτου», «ἀφθάρτου», «ἀθανάτου» καὶ «ἀνωλέθρου», ὑπαινίσσεται ἀκόμη τὸν Θαλῆν, ὅστις ὥρισε ποιοτικῶς τὴν Ἀρχὴν αὐτὸς ὀνομάσας ταύτην «ὔδωρ» καὶ ἡ ὁποία διὰ τῆς ἐπιδράσεως διαφόρων ἐξωτερικῶν παραγόντων π.χ. διὰ τοῦ ψύχους ἤθελε γίνῃ αὕτη πάγος, ἥτοι γῆ, ἢ διὰ τῆς θερμότητος μεταβληθῇ εἰς ἀτμὸν καὶ νέφος καὶ γενικῶς ἀλλοιωθῇ. Δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμεν ἐπακριβῶς πῶς, διατὶ ὁ Ἀναξίμανδρος ἀπέφυγε νὰ «κατηγορήσῃ» τὸ «ἀρχέγονον» αὐτοῦ ὃν, ἴσως ὅμως νὰ ἐκινήθῃ ἀπὸ σκέψεις, ὡς εἶναι αἱ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Scotus· λέγει δηλαδὴ ὁ τελευταῖος (ἐν *Divisione natura* 2, 1 Migne, τόμος 122), ὅτι δὲν δύναται τις νὰ «κατηγορήσῃ» τὸ θεῖον ἀπονέμων εἰς αὐτὸ διάφορα κατηγορήματα, διότι τοῦτο εἶναι ἐπέκεινα παντὸς τοιούτου καὶ γενικῶς εἶναι τοῦτο ἄνευ διορισμοῦ καὶ ὑπέρτερον πάσης μορφῆς· ἀλλὰ τὸ ἄνευ μορφῆς καὶ διορισμοῦ ἀποβαίνει συγχρόνως καὶ ἀπρόσιτον εἰς τὴν ἡμετέραν διάνοιαν καὶ τὸ μόνον κατηγορήμα εἰς ὃ ἤθελέ τις νὰ προσφύγῃ εἶναι ἡ ἐννοία τοῦ «μηδενός» (πβ. αὐτόθι 3, 19). Ἐνταῦθα δύναται κάλλιστα νὰ συγκριθῇ ἡ ἐννοία τοῦ «μηδενός» τοῦ Ἰωάννου Scotus μετὰ τῆς ἐννοίας «ἄπειρον» τοῦ Ἀναξιμάνδρου. Ἡ ἀλλαγὴ τοῦ ὄρου τοῦ Ἀναξιμάνδρου ἀπὸ τὸ «Das Unendliche» εἰς τὸ «Das Unbestimmte», ὡς θέλει ὁ Nietzsche, δὲν νομίζω ὅτι παρέχει διαφορὰν τινα· διότι ὁ Ἀναξίμανδρος διὰ τοῦ «Ἀπείρου» ἐξέφρασε πάλιν τὴν ἐννοίαν τοῦ «ἀορίστου», τοῦ «ἀπροσδιορίστου» τοῦ Nietzsche. «Λέγει (= Ἀναξίμανδρος) δ' αὐτὴν μήτε ὔδωρ, μήτε ἄλλο τι τῶν καλουμένων εἶναι στοιχεῖον, ἀλλ' ἑτέραν τινα φύσιν ἄπειρον...» (Σιμπλ. Φυσ. 24, 13). Ὁ Nietzsche κακίζει ἐνταῦθα τὸν Θαλῆ, ἐπειδὴ

τρόπον τινὰ οὗτος «κατηγορεῖ» τὸ θεῖον, ὀρίζων καὶ προσνέμων ποιότητά τινα καὶ ἥτις, ὥς γνωστόν, γίνεται ἡ αἰτία μεταβολῆς τοῦ «ἀρχεγόνου ὄντος», ἐνῶ ἀντιθέτως ὁ Ἀναξίμανδρος ἀπέφυγε «δῆθεν» τὰ σφάλματα τοῦ Θαλοῦ καὶ δὲν «κατηγορεῖ» τὴν κοσμογόνον αὐτοῦ ἀρχήν· ἐπομένως ἐτήρησε ταύτην ἀνέπαφον πάσης μεταβολῆς. Ἀνεξαρτήτως τῶν σκέψεων τοῦ Nietzsche ὥς πρὸς τοὺς δύο φιλοσόφους τῆς Ἰωνικῆς Σχολῆς, τὰ περὶ Θαλοῦ ἔχουν οὕτω: ὁ Θαλῆς, ὅταν «κατηγορεῖ» τὴν κοσμογόνον αὐτοῦ Ἀρχήν καὶ προσδιορίζῃ ταύτην διὰ τοῦ «ὔδατος», τοῦ ὁποίου ἡ μεταβολὴ θὰ ἐξαρτηθῇ ἐκ τινων ἐξωτερικῶν παραγόντων, τουτέστι ψύχους ἢ θερμότητος, ἔχει ὑπ' ὄψιν «κίνησιν», ἥτις ὑπάρχει ἐντὸς τῆς ὕλης καὶ οὐχὶ ἐκτὸς αὐτῆς. Τὸ θεῖον κινεῖ ἑαυτό, ἥτοι ἡ ψυχὴ κινεῖ τὴν ὕλην (Hylozoismus), διότι πράγματι «διήκειν δὲ καὶ διὰ τοῦ στοιχειώδους ὕγρου δύναμιν θείαν κινητικήν» (Diels, *Dox. Gr.* 301). Ἐν ὀλίγαις λέξεσιν ἐνταῦθα δὲν ὑπάρχει «ἀντίφασις» ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Θαλοῦ, ὥς θέλει νὰ δείξῃ ὁ Nietzsche, διότι ὁ Θαλῆς ἀπλῶς θεωρεῖ τὴν ἀλλοίωσιν τῆς κοσμογόνου αὐτοῦ ἀρχῆς ὥς κίνησιν, ἥτις ὑπάρχει ἐντὸς αὐτῆς καὶ οὐχὶ ὥς ἐπακολούθημα «ποιότητός τινος»· ἡ «ποιότης τῆς ὕλης» δὲν ὑφίσταται «κίνησιν», ἥτοι μεταβολήν, διότι ἐπιδρῶν ἄλλοι τινὲς παράγοντες, ἀλλ' ἀπλῶς, διότι αὕτη κινεῖται ἀφ' ἑαυτῆς καὶ τοιουτοτρόπως καθίσταται ἐν «ἔνυλον εἶδος».

II. Εἰς Ἡράκλειτον

Ἐν τῷ 84^ο ἀποσπάσματι τοῦ Ἡρακλείτου, τὸ ὁποῖον διασώζει ὁ Πλωτῖνος (Ἐνν. IV 8, 1) ἀναγράφονται τὰ ἑξῆς: «μεταβάλλον ἀναπαύεται καὶ κάματός ἐστι τοῖς αὐτοῖς μοχθεῖν καὶ ἄρχεσθαι¹». Καθ' ἡμᾶς τὸ ἀνωτέρω ἀπόσπασμα ἀνήκει εἰς τὰ περὶ ἐσχατολογίας διδάγματα τοῦ Ἡρακλείτου, ὑπάρχουν δὲ ἐπ' αὐτοῦ δύο εἰκασίαι τοῦ φιλοσόφου.

1. Ἡ ἔκφρασις «μεταβάλλον ἀναπαύεται» ἀνάγεται εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν, πράγματι ἡ μεταβολὴ ὥς «κίνησις» εἶναι ἐν εἶδος ἀναπαύσεως διὰ τὴν ψυχὴν· ἡ «ἀνάπαυσις» εἶναι ὁ σκοπὸς ἢ τὸ «τέλος» τῆς ψυχῆς· ἡ «ἀνάπαυσις» δὲν εἶναι στάσις, ἀλλὰ κίνησις· ἐπομένως ἡ ἔννοια ταύτης περιέχει καὶ ἡδονὴν καὶ κίνησιν, διότι τὸ πρῶτον εἶναι ἀπότοκον τοῦ δευτέρου· ἡ ἀνωτέρω ἔκφρασις «μεταβάλλον ἀναπαύεται» εἶναι ἡ κεντρικὴ ἰδέα τοῦ παρόντος ἀποσπάσματος.

1. DK 22 B 84 a καὶ 84 b. Πβ. καὶ τὰ ὅμοια πρὸς τὸ ἀνωτέρω ἀπόσπασμα χωρία: ΣΤΟΒ. Ἐκλ. I, 906 καὶ 894. ΑΙΝΕΙΟΥ ΓΑΖΑΙΟΥ, *Θεόφ.* 9η ἔκδ. Barth. ἸΠΠΟΚΡ. Π. *διαίτης* 1, 15, Φίλωνος π. *Χερουβ.* 26, 195.

Τὸ ὑπόλοιπον τμήμα αὐτοῦ, τουτέστι «καὶ κάματος ἐστὶ αὐτοῖς μοχθεῖν καὶ ἄρχεσθαι», δεόν νὰ θεωρηθῇ ὡς συμπληρωματικὴ καὶ ἐπεξηγηματικὴ τοῦ ἀνωτέρω ἐρμηνεία.

Ὁ Ἡράκλειτος θεωρεῖ, ὡς γνωστόν, τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου, ὡς μοῖραν τοῦ θείου πυρός, ἣτις ἔχει ἐγκλωβισθῇ ἐντὸς τοῦ σώματος, ὃ δὲ θάνατος τούτου θὰ εἶναι ἡ λύτρωσις τῆς ψυχῆς², ἣτις ἐλευθέρα θέλει ἐνωθῇ πρὸς τὴν τοῦ παντός ψυχὴν: «τὴν τοῦ παντός ψυχὴν ἀναχωρεῖν πρὸς τὸ ὁμογενές» (= Ἀέτ. IV 7, 2 Diels, *Dox. Gr.* 392). Ἡ ψυχὴ ταλαιπωρεῖται (= κάματος ἐστὶ), ἐφ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος ζῇ καὶ δὲν δύναται ἐπίσης νὰ ὑπηρετῇ συνεχῶς (= μοχθεῖν) τοὺς ἰδίους κυρίους καὶ νὰ εἶναι διαρκῶς ὑποτεταγμένη εἰς αὐτοὺς (= ἀνθρώπινον σῶμα). ἐπομένως ἡ ἔννοια τοῦ «καμάτου» ἐπιζητεῖ τὴν ἀντίθεσιν τούτου, ἥτοι τὴν ἀνάπαυσιν, ὃ «κάματος» ἐνταῦθα ἐκφράζει μονιμότητα καὶ ἀκίνησίαν καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ὄντως κάματος, ἡ ἔννοια τῆς μεταβολῆς (= μεταβάλλον) ἀντικαθιστᾷ τοῦτον διὰ τῆς ἐννοίας «ἀνάπαυσις». Ἡ φυγὴ λοιπὸν τῆς ψυχῆς ἐπιτυγχάνει τὴν ἀνάπαυσιν αὐτῆς (πβ. Πλωτ. Ἐνν. 8, 5 ... οὐδ' Ἡρακλείτου ἀνάπαυλα ἐν τῇ φυγῇ) καὶ οὕτω ὁ Ἡράκλειτος ἐπιζητεῖ νὰ ὑπαγάγῃ τὰ περὶ ψυχῆς διδάγματα αὐτοῦ εἰς τὴν περὶ ῥοῆς θεωρίαν. Ἐνταῦθα εἶναι δυνατόν, ὡς συνάγεται ἐκ τοῦ πνεύματος τοῦ Ἡρακλείτου, νὰ ἰσχύσουν τὰ περὶ «ἀνακυκλήσεως» αὐτοῦ δόγματα, κατὰ τὰ ὁποῖα πάντα γίνονται, φθείρονται καὶ ἀναδημιουργοῦνται συνεχῶς, ἥτοι ὁ Ἐφέσιος φιλόσοφος πιστεύει εἰς περιοδικὴν καὶ αἰωνίαν ἐπάνοδον τῶν αὐτῶν πραγμάτων (= παλιγγενεσίαν).

2. Διὰ τῆς ἐκφράσεως τοῦ Ἡρακλείτου «τοῖς αὐτοῖς», ἥτοι τὴν «δουλείαν» τῆς ψυχῆς εἰς τοὺς ἰδίους κυρίους (= ἀνθρώπινον σῶμα), προσπαθεῖ ὁ Ἐφέσιος νὰ προσδώσῃ ἔμφασιν τινα εἰς τὰς σχέσεις τῶν ἐννοιῶν «ἄνθρωπος» καὶ «ψυχὴ». ἐν ὀλίγοις, ἡ λέξις «κάματος» ἀναφέρεται εἰς τὴν ψυχὴν, διότι αὕτη εὐρίσκεται ἐντὸς τοῦ ἀνθρώπινου σώματος, ὡσαύτως καὶ ἡ λέξις «μόχθος» ἀφορᾷ εἰς τὴν ψυχὴν, ἐπειδὴ πάντοτε ὑπηρετεῖ τὸν ἴδιον ἄνθρωπον («τοῖς αὐτοῖς»). Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἐναλλαγὴ τῶν σωμάτων εἶναι προσφιλες πόθος τῆς ψυχῆς, ἀφ' οὗ τοῦλάχιστον αὕτη δὲν δύναται νὰ ἀποφύγῃ τὸν ἐγκλωβισμόν αὐτῆς εἰς τὸ ἀνθρώπινον σῶμα. Πάντα ταῦτα ἀναμνησκούν εἰς ἡμᾶς τὸ περὶ «μετενσωματώσεως» ἢ «μετεμψυχώσεως» δόγμα, καθ' ὃ ἡ ψυχὴ τοῦ ἀποθνήσκοντος ἀνθρώπου ἐνσωματοῦται εἰς νέα σώματα κτλ. Τὸ ἀνωτέρω δόγμα, ἔχον μὲν τὴν καταγωγὴν ἀπὸ τῶν Ὀρφικῶν, Ἰνδῶν καὶ Αἰγυπτίων, ἐπέδρασε δὲ ἐπὶ τὸν

2. Πβ. A.N. Zoumpos, «Interprétation philosophique du vingt-sixième fragment d'Héraclite», *REG* 59-60 (1496-47) 6. 1.7.

Πυθαγόραν, Ἐμπεδοκλέα, Πλάτωνα, Νεοπυθαγορείους, Φίλωνα καὶ Πλωτῖνον.

Ἄρα τοῦτο διευπλώθη κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἐφεσίου φιλοσόφου.

III. Εἰς Ἡράκλειτον

Ἐν τινι ἀποσπάσματι τοῦ Ἡρακλείτου ἀναγράφονται τὰ κάτωθι: «ἀλλὰ τῶν μὲν θείων τὰ πολλά, καθ' Ἡράκλειτον, ἀπιστὴ διαφυγγάνει μὴ γινώσκεισθαι³». Ἐν τῷ μνημονευθέντι ἀποσπάσματι εἰσάγεται ἓν νέον ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείτου στοιχεῖον πρὸς ἔρευναν τοῦ ὑπερφυσικοῦ (Transzendent), ἡ πίστις (Fideismus).

Ὁ Ἡράκλειτος ἔχει βεβαίως ἀπόλυτον ἐμπιστοσύνην εἰς τὸν «Λόγον», ὡς μαρτυροῦν τὰ ὑπ' ἀριθμ. 1, 2, 11, 14, 15, 51, 114 ἀποσπάσματα αὐτοῦ, ἐν τούτοις ὁμολογεῖ, ὅτι τὰ ὅρια τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως (ἰδὲ ἀποσπ. 28, 70, 78, 79, 111) δὲν ἐπιτρέπουν τὴν παντελεῖ γνῶσιν τῶν πραγμάτων, ὧν ἡ ἀποκτησις ἀνήκει μόνον τῷ θείῳ⁴.

Ὁ Ἡράκλειτος θεωρεῖ ἐν τῷ ἀνωτέρῳ, ὅτι πολλῶν, ἅτινα συμβαίνουν ἐν τῇ σφαίρᾳ τοῦ θείου (= τῶν μὲν θείων τὰ πολλά) καὶ τὰ ὅποια ἀγνοοῦμεν, ἔνεκα τῆς ἀδυναμίας τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως, θὰ ἡδυνάμεθα νὰ μετέχωμεν μόνον διὰ τῆς πίστεως, ἐν ᾗ ἡ ἡμετέρα «ἀπιστὴ» ἀπομακρύνει ἡμᾶς αὐτῶν (= ἀπιστὴ διαφυγγάνει μὴ γινώσκεισθαι).

Ὁμολογουμένως ὁ Ἡράκλειτος χρησιμοποιεῖ τὰ ὑπὸ τοῦ Kant χαρακτηρισθέντα ἀργότερον ὡς αἰτήματα, ἥτοι ὠρισμένας προτάσεις, ἃς ὁ «θεωρητικὸς Λόγος» δὲν ἡδύνατο νὰ ἐξετάσῃ, ὡς κειμένας πέραν πάσης ἐμπειρίας, καὶ μόνον ἡ ἠθικὴ ἀπῆτει πίστιν εἰς αὐτάς.

Ἐν κατακλείδι, κατὰ τὸ ἀνωτέρω ἀπόσπασμα, ἡ ἠθικὴ ὡς πίστις δύναται νὰ ἀντικαταστήσῃ τὸν «ἀνθρώπινον Λόγον», ὅταν οὗτος ἀδυνατῇ νὰ ἐρευνήσῃ τὰ ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ «Ἀπολύτου» συμβαίνοντα.

IV. Εἰς Αὐγουστίνον

Ἐν τινι ἔργῳ τοῦ Αὐγουστίνου, *De libero arbitrio* 3, 5, 13, ἀναγράφονται τὰ κάτωθι, τὰ ὅποια καὶ ἐν περιλήψει μνημονεύομεν: εἶναι δυνατόν, λέγει οὗτος, νὰ ὑπάρχῃ ἔννοιά τις ἐν τῷ Σύμπαντι (Universum), τὴν ὁποίαν ὁ Νοῦς τοῦ ἀνθρώπου δὲν κατορθεῖ νὰ συλλάβῃ καὶ ἀντιθέτως, ἐὰν αὕτη περιέχη-

3. DK 22 B 86.

4. Πβ. προσέτι καὶ τὰ ἀποσπάσματα 2, 72, 113, 116, ἅτινα ἀφοροῦν εἰς τὰς μεταξὺ «ἀνθρώπου» καὶ «Λόγου» σχέσεις.

ται ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ Νῶ, τότε ἡ ὑπαρξίς αὐτῆς δέον νὰ κρίνηται ἀπαραιτήτως· ἐὰν δὴλον ὅτι ἡ ὑπαρξίς τῆς ἐννοίας τοῦ Οὐρανοῦ ἔκειτο πέραν τῶν ὁρίων τῆς ἐμπειρίας καὶ ἐπομένως ἦτο ἀδύνατον νὰ ἴδῃ τις ταύτην διὰ τῶν ὁμμάτων αὐτοῦ, τότε ὁ ἀνθρώπινος «Λόγος» θὰ ἠναγκάζετο νὰ πιστεύσῃ εἰς τὴν ὑπαρξίν τῆς ἀνωτέρω ἐννοίας.

Ἐνταῦθα ὁ Αὐγουστίνος προσπαθεῖ νὰ εἰσαγάγῃ ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ αὐτοῦ τὰ λεγόμενα αἰτήματα (Postulate), ὡς θὰ ἔλεγεν ὁ Kant· ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ, ὑποστηρίζει ὁ Αὐγουστίνος, δύναται νὰ κατασκευάσῃ τῇ βοηθείᾳ τοῦ ὀρθοῦ λόγου, ἐννοίας, αἰτίνες δὲν ἐμπίπτουν εἰς τὴν σφαῖραν τῆς ἐμπειρίας· ἐὰν π.χ. ὁ Οὐρανὸς ἦτο ἀόρατος καὶ μὴ προσιτὸς εἰς τὰ ὅμματα ἡμῶν, πλὴν ὅμως ἀπαραίτητος διὰ τὴν ἰσορροπίαν τοῦ Σύμπαντος, ὁ ἀνθρώπινος Νοῦς θὰ ἐσχημάτιζε τὴν ἐννοίαν αὐτοῦ καὶ θὰ ἐτοποθέτει ταύτην εἰς τὴν σφαῖραν τῆς πίστεως⁵. Ἐν τέλει ὁ Αὐγουστίνος περατοῖ τὸν συλλογισμόν αὐτοῦ διὰ τῆς παραδοχῆς ἐνὸς αἰτήματος, ἀναποδείκτου μὲν, ἀφ' οὗ κεῖται ἐκτὸς τῆς σφαίρας τῆς ἐμπειρίας, ἀποδείκτου ὅμως ἐν τῇ σφαίρᾳ τῆς πίστεως, διότι εἶναι ἀναγκαῖον διὰ τὴν κατανόησιν ἄλλων ἐννοιῶν· εἶναι δηλ. δυνατόν καὶ αὐτὸν νὰ ὑπάρχῃ τι ἐν τῷ σύμπαντι, χωρὶς ὁ ἀνθρώπινος «Λόγος» νὰ δύναται νὰ ἐννοήσῃ τοῦτο· ἐνταῦθα τὸ γενόμενον ἀποδεκτὸν ὑπ' αὐτοῦ ὡς αἶτημα τὸ ἀνήγαγεν εἰς τὴν περιοχὴν ἐνὸς πράγματος καθ' αὐτὸ (Ding an sich)· ἐκεῖ δηλαδή, ἐνθα ὁ ἀνθρώπινος «Λόγος» δὲν δύναται νὰ συλλάβῃ λογικῶς ἐννοίαν τινα, δημιουργεῖ ταύτην ὁ ἄνθρωπος λογικῶς διὰ τῆς ἠθικῆς. Ἐὰν ἡ ὑπαρξίς τῆς ἐννοίας τοῦ Οὐρανοῦ δὲν ὑπῆρχεν ἐμπειρικῶς, ἔπρεπε νὰ ὑπάρχῃ αὕτη νοερῶς, διότι τὴν πίστιν εἰς αὐτὴν θὰ ἀπῆτει ἡ Ἠθικὴ· ἔπειτα ἄνευ αὐτῆς δὲν θὰ ἠδύνατο ὁ Αὐγουστίνος νὰ στηρίξῃ καὶ νὰ προβάλῃ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ αὐτοῦ ἄλλας ἐννοίας γενικωτέρου πως ἐνδιαφέροντος.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω σαφὲς καθίσταται, ὅτι ἐν τῷ συστήματι τοῦ Αὐγουστίνου ὑπάρχει θέσις καὶ δι' αἰτήματα, ὡς «πράγματα αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ» κατὰ τὴν καντιανὴν διδασκαλίαν, ἂν καὶ τὸ ὅλον πνεῦμα τοῦ φιλοσόφου ἀποκλείει τὴν ὑπαρξίν τοιούτων θεμάτων. Ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ Αὐγουστίνου τίθενται πλεῖστα ὅσα θέματα, ἐν οἷς τὸ πρόβλημα τῆς ὑπάρξεως Θεοῦ, ἀθανασίας ψυχῆς, ὡς καὶ τὸ τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως, ἀλλὰ διὰ πάντα ταῦτα καταφεύγει οὗτος εἰς ἀποδείξεις· ὁμολογεῖ βεβαίως, ὅτι ἡ πίστις εἶναι ἀπαραίτητος διὰ τὴν γνῶσιν θείων τε καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων, ἀλλ' ὁ νοῦς θὰ πρέπη νὰ χωρῇ εἰς τὴν εὕρεσιν τῆς ἀληθείας, δηλαδή ὁ ὀρθὸς λόγος νὰ τεθῇ ὑπὸ τὴν ὀρθὴν πίστιν.

5. Πβ. καὶ ὅσα περὶ πίστεως μνημονεύει ἐν *De praedest. Sanct.* 2, *Confes.* 6, 5, *Enchirid.* 20, *De fide rerum* 1-2, *De util. Gred.* 12.

Ἐν ὀλίγαις λέξεσιν ὁ ἄνθρωπος κατ' Αὐγουστίνον δύναται διὰ τοῦ ὀρθοῦ λόγου νὰ παρασκευάσῃ ἐννοίας τινάς, αἵτινες δυνατόν νὰ ὑπάρχουν καὶ πέραν τῶν ὁρίων τοῦ ἐμπειρικοῦ κόσμου, καὶ νὰ δώσῃ οὗτος πίστιν εἰς αὐτάς, ὡς π.χ. προκειμένου περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ Οὐρανοῦ, διότι τοιαύτη πίστις θὰ ἦτο ὀρθή, ἀφ' οὗ ἡ ἀποδεκτὴ γενησομένη διὰ τῆς πίστεως ἐννοία θὰ ἐξυπηρέτῃ ἄλλας ἐννοίας, δι' ἃς ὁ «λόγος» τοῦ ἀνθρώπου, ἐὰν ἐκαλεῖτο νὰ πιστεύσῃ αὐτάς, δὲν θὰ εἶχεν ἀπολύτως οὐδεμίαν ἀντίρρησην.

Ἐπειτα ὁ Αὐγουστίνος ὡς θεολόγος δὲν δύναται νὰ ἀποδεχθῇ αἰτήματα, ἢτοι ἀναποδείκτους λόγους ἐν τῇ διδασκαλίᾳ αὐτοῦ, καὶ διὰ τοῦτο χωρεῖ εἰς ἀποδείξεις καὶ ὑποπίπτει πολλάκις εἰς πλείστας ὅσας ἀντιφάσεις· ἔπειτα ἡ παρουσία τοιούτων αἰτημάτων ἐν τῷ συστήματι αὐτοῦ ὑπάρχει καταφανής. Πβ. ἐν *De ord.* 2, 16-18: *cujus nulla scientia est in anima nisi scire, quomodo nesciat*, ἢτοι ὅτι οὐδεμίαν περὶ Θεοῦ γνῶσιν πραγματικὴν ἔχει ἢ τὴν γνῶσιν, ὅτι οὗτος τὸν Θεὸν δὲν γινώσκει. Εἶτα ὁμολογεῖ ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμεν τὰς ἀρχικὰς τῶν πραγμάτων αἰτίας· πβ. *De trinit.* 9, 1 - *Epist.* 222. Τέλος λέγει οὗτος, ὅτι ἐὰν πιστεύῃ τις εἰς τι, δὲν σημαίνει ὅτι πρέπει καὶ νὰ τὸ γνωρίζῃ· πβ. *De magistro* 11.

A. N. ΖΟΥΜΠΟΣ

(Ἀντ. Μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν)

SCHOLIEN ZU ANAXIMANDER, HERAKLIT UND AUGUSTINUS

Zusammenfassung

I. In dieser Studie wird der Begriff «ἄπειρον» des Anaximander und noch die Ansichten Nietzsches über die «κοσμογόνος Ἀρχή» von Thales und Anaximander erwähnt.

II. In Fragment 84 des Herakleitos (Frg. d. Vors.) werden die Begriffe «ἀνάπαυσις», «κάματος», «μόχθος» und endlich der Satz «μεταβάλλον ἀναπαύεται» analysiert.

III. In Fragment 86 des Herakleitos (Frg. d. Vors.) glaubt der Philosoph von Ephesos noch, daß die Theorie des «Fideismus» für Begriffe über dem «Λόγος» steht.

IV. In der Lehre des Augustinus findet man «Postulate» nach der kantischen Theorie, d.h. «Das Ding an sich», welches als Satz der «praktischen Vernunft» angehört.

A.N. ZOUMPOS

